

Буряк Г.С.*

КОГНІТИВНІ ОБМЕЖЕННЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті йдеться про когнітивні обмеження і перешкоди впровадження ефективної антикорупційної політики. Виведено основні види обмежень, які негативно впливають на прийняття управлінських рішень та раціональну оцінку ситуації, досліджено організаційні моделі, які здатні сформувати когнітивні обмеження стосовно сприйняття корупції. Особливої уваги надано аналізу складнощів виконання антикорупційної політики на операційному рівні.

Ключові слова: корупція, когнітивні обмеження, організаційна культура, прокрастинація, організаційні зміни.

В статье говорится о когнитивных ограничениях и преградах на пути внедрения эффективной антикоррупционной политики. Сформулированы основные виды ограничений, которые оказывают негативное влияние на принятие управленческих решений и рациональную оценку ситуации, исследованы организационные модели, которые способны формировать когнитивные ограничения восприятия коррупции. Отдельное внимание сосредоточено на сложностях исполнения антикоррупционной политики на операционном уровне.

Ключевые слова: коррупция, когнитивные ограничения, организационная культура, прокрастинация, организационные изменения.

The article deals with cognitive limitations and threats to efficient anti-corruption strategy implementation. Basic types of biases preventing from rational assessment and positive decision-making are covered, organizational models that influence cognitive limits are studied. The issue of anti-corruption strategy implementation difficulties on the operating level is stressed.

Key words: corruption, cognitive limitations, organizational culture, procrastination, organizational changes.

Постановка проблеми. Сучасні ефективні підходи протидії корупції спираються на попередженні стимулювання протиправної поведінки. В умовах середовища, яке не вражене корупцією суттєво, дана політика доводить свою ефективність, проте корумпованість економічних та політичних систем у перехідний період є наявною загрозою, де обмеження фінансової вигоди та впровадження каральних заходів до протиправної діяльності не є достатніми елементами для попередження корупції. Засади антикорупційної політики базуються на підходах раціональності людської поведінки, яка спрямована на максимізацію економічного прибутку. В умовах усвідомлення загроз від корупційної ді-

* кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

яльності та сьогодні вже очевидній проблемі неефективного використання ресурсів та людського таланту через спотворення системи господарювання з боку корупційного впливу, проявляється достатньо перешкод та обмежень, які класична економічна теорія пояснити не здатна. Ускладнення попередження корупції та перешкоди формування ефективної системи економічних відносин диктуються додатковими обмеженнями соціокультурного характеру, дослідження котрих відбувається на перетині економічної та психологічної наук. Корупція набуває власного національного колориту і з'являються інституційні обмеження в рамках культури економічних, політичних та соціальних організацій, дослідження котрих дозволить з'ясувати додаткові аспекти формування корупційних відносин та, відповідно, ефективні методи протидії.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Е. Шейн сформулював класичні засади дослідження корпоративної культури, ієрархічну структуру прояву артефактів поведінки в організації [1], одним з яких виступає і схильність до вирішення проблем шляхом корупційного впливу. Дослідженню проблеми ірраціональності поведінки економічних акторів надав потужного поштовху Д. Канеман у роботі «Швидке і повільне мислення» [2], де розглядаються два типи людської поведінки - усвідомлена та неусвідомлена. Доводиться, що домінуючу частку економічних рішень людина приймає несвідомо, на підставі минулого досвіду, надбаних стереотипів або ряду сталих інституційних упереджень. Проблеми тонелювання мислення - звуження власного бачення на підставі минулого досвіду та обмеженої здатності сприймати нову інформацію, розкриває Н. Таліб у монографії «Чорний лебідь» [3]. Проблема звуження бачення, ірраціональності та нездатності виконувати відповідні економічним реаліям дії створюють систему чинників на рівні державних інститутів, що ілюструється у роботі «Чому нації програють: походження влади, процвітання і бідності» Д. Ачемоглу і Д. Робінсона [4], які досліджують нездатність політичних та економічних виключних (ексклюзивних) інститутів забезпечувати шумпетеріанський процес креативного руйнування та закладати засади розвитку наступних технологічних укладів. Психологічні обмеження є окремим джерелом перешкод при впровадженні змін. Виконанню новітніх та незвичних завдань, які притаманні веденню антикорупційної політики, присутня прокрастинація – заміщення високопріоритетних задач завданнями низької пріоритетності. Т. Пічл доводить, що однією з причин прорастинації є страх виконавця припуститися помилки в умовах невизначеності і сподівання на автоматичне вирішення проблеми [5], що знижує ефективність управлінської діяльності.

Метою статті є дослідження соціокультурних обмежень, які спонукають людей до ірраціональної поведінки по відношенню до поширення корупції у дійсному інституційному середовищі. Ідентифікація базових когнітивних обмежень, які створюють перешкоди впровадженню ефективної антикорупційної політики на рівні операційного управління у державному секторі.

Виклад основного матеріалу. Проблема протидії корупції невідривно пов'язана із особливостями інституційного середовища, де розвиваються неформальні відносини. Укорінення хабарництва та хижацької поведінки державного сектору регулярно виправдовують поняттям національного менталітету, коли за одних і тих саме умов у країнах з низьким рівнем корупції економічні агенти схильні реалізовувати свої інтереси в рамках діючого правового поля, натомість економічні агенти корумпованого середовища автоматично шукають можливості дії всупротив формальній системі організації економічних відносин. Корупція відбувається на всіх рівнях господарювання і побутове хабарництво, пов'язане з рядовими процесами життєдіяльності - влаштування дітей до школи, отримання водійської ліцензії, забезпечення бюрократичних довідок у країнах з перехідною економікою сприймається як належне.

Просте групування країн за рівнем корупції, користуючись рейтингом Corruption Perception Index (CPI) Transparency International [6], показує, що низький рівень корупції – менше 7 балів за шкалою CPI, притаманний лише 24-м країнам із 182-х, для яких розраховувався даний індекс. Лише 64 країни із цього списку знаходяться вище зони ризику – 4 бали за шкалою CPI. Таким чином, нерядовим явищем можна вважати саме відсутність корупції, а не її наявність. У комплексному дослідженні Д. Норта, Дж. Уолліса, Б. Вайгаста «Насильство і соціальні порядки. Концептуальні рамки інтерпретації писемної історії людства» доводиться, що організація відкритого доступу є скоріше винятком, адже лише 25 промислово-розвинених країн живуть в умовах вільних економічних відносин та політичної системи відкритого доступу [7]. Інші держави живуть в умовах закритого соціального порядку і зволікаючи на існуючу статистику ми не можемо виправдовувати корупційну поведінку менталітетом, радше досліджувати засади розвитку корупції у контексті формування економічних та політичних інститутів, котрі створюють обмеження неявного - соціального та ментального характеру.

Поняття менталітету є надто розмитим і описувати його економічними категоріями досить складно через несистемність явища. Зручним є дослідження корупційних аспектів у світлі теорії організацій та формування організаційної культури. Організації формуються у процесі розвитку суспільних груп та об'єднання людей навколо єдиної мети. Поведінка, яка довела свою ефективність у процесі досягнення мети перетворюється на ті цінності, навколо котрих члени організації інтегруються та вважають за потрібне передавати новітнім учасникам організації. Таким чином, вимальовується певна причинно-наслідкова структура організаційної культури. Скористуємось пірамідою Е. Шейна, який пропонує власну класифікацію культурних елементів: артефакти, цінності і припущення [1].

Артефактами є очевидні і видимі елементи, які спостерігач може одразу зафіксувати поза межами групи, проте коріння явища залишаються поза розумінням. Цінностями є загальноприйняті правила поведінки, через які учасники організації сприймають діяльність організації. Цінностями організації інакше можуть називати групову філософію, яка відображає ідентифікацію окремої економічної одиниці або цілої країни. Припущеннями є глибоко укорінені норми, які свідомо учасниками групи не сприймаються, проте саме вони формують засади групової культури та є настільки тісно інтегрованими у взаємодію елементів організації, що сторонній спостерігач не здатен виявити їх наявність та оцінити природу цих припущень.

Розповсюдження хабарництва та службових зловживань є особливими та відмінними артефактами, які виникають на підставі новостворених цінностей економічного середовища. Для розуміння мотивів поведінки необхідно перейти на більш глибокий рівень цінностей організації. Як було згадано вище, цінності організації формуються у процесі досягнення спільної мети, так схильність до корупційної поведінки сьогодні відображає доцільність таких методів реалізації економічних інтересів у минулому. Мотивація економічного толку й орієнтація на короткострокові цілі та миттєву винагороду створює дуже короткозоре та необачливе суспільство. Можна стверджувати, що схильність до корупції була породжена етапом первинного накопичення капіталу, коли хабарництво суттєво зменшувало транзакційні витрати економічних акторів та полегшувало оперативну економічну діяльність. Спонування до матеріальної винагороди та зосередженість на короткострокових цілях інституціоналізували корупцію в середовищі. У перехідний період, за відсутності ефективних інститутів забезпечення економічної діяльності, корупція може компенсувати недосконалість регулювання, поживляючи економічні процеси. Проте, у

довгостроковій перспективі, корумповані зв'язки створюють відносини ренти - здатності чиновника перерозподіляти прибуток та отримувати хабарі, використовуючи ситуацію надмірного регулювання економічної діяльності. У такому разі пошук ренти чиновниками перешкоджає оптимізації економічної системи та скороченню транзакційних витрат у середовищі, адже продовжує спостерігатись чинення обмежень та ускладнення економічної діяльності.

Опосередкований вплив матеріалістичних цінностей організаційної культури, де нехтується поняття економічної екологічності системи та не враховуються засади сталого розвитку, приводять до розповсюдження корупції у довгостроковому періоді. У ході інституціоналізації корупції виникає система обмежень, які перешкоджають раціональним змінам економічної системи.

У короткостроковому періоді боротьба за ренту та її розподіл дозволяє елітам посилити свій вплив та забезпечити як стабільне перебування при владі, так і захист власних економічних інтересів [7]. Проте, у довгостроковому періоді приходиться усвідомлення загрози укорінення корупції і для економіки в цілому, і для економічних еліт окремо. Корумпованість середовища обмежує здатність до інноваційних процесів і приводить економіку країни до стагнації. Хоча у короткостроковому періоді завдяки уникненню правового регулювання та шляхом політичного авторитарного управління можливо досягнути зростання, перешкоди модернізаційним процесам, які на теперішньому етапі стають визначними показниками ефективності та актуальності економічної системи, приводять до занепаду у перспективі. Д. Ачемоглу і Д. Робінсон досліджують, як виключні економічні і політичні інститути перешкоджають процесам шумпетеріанського креативного руйнування, коли попередній технологічний уклад поступово заміщується новими засадами та інноваціями [4]. Оскільки разом з елітами від ренти та корупції живляться чиновники середнього та нижнього рівнів, то вони входять у конфлікт інтересів із інноваційними стратегіями та схильні чинити перешкоди модернізації. Іншою загрозою є зацікавленість бізнесу у пролонгації існуючих технологічних засад та економічних інститутів, оскільки перехід на інший технологічний рівень змінює ринкову кон'юнктуру та приводить до переформатування ринку. Не кожне підприємництво здатне здійснити трансформації ефективно, таким чином лідери ринку у більшості випадків зволікають у оперативності інноваційних перетворень. Часто саме політичні та економічні еліти, які у корумпованому середовищі представляють групу спільних інтересів, контролюють надходження прибутків від крупного бізнесу. Незважаючи на усвідомлення необхідності модернізації для ефективно конкурентної на світових ринках в умовах глобальної економіки, власники схильні затягувати модернізаційні процеси у часі. Дана тенденція пояснюється висновками Д. Канемана, які було зроблено у роботі «Швидке і повільне мислення»: оскільки модернізація потребує інвестування на поточному етапі, причому за рахунок теперішніх прибутків, то заради майбутньої вигоди у перспективі управлінець повинен втрачати діючі доходи сьогодні. Незважаючи на ризик тотальної втрати бізнесу, економічні актори ладні ірраціонально обирати теперішній прибуток [2]. Іншим обмеженням є тонелювання інформації, питанням якого займався Н. Талеб. Таку назву носить феномен звуження зору і концентрації уваги тільки на зрозумілих, очевидних і звичних сторонах питання. Те, що не потрапляє у фокус розуміння, залишається непоміченим або просто ігнорується, коли раціональна ідея сприймається у вигляді, який відповідає колишньому досвіду та звичним формулюванням [3]. Очевидно, що у процесі трансформації відбуваються втрати та викривлення інформації. Дві ідеї, які вже існують у розумінні індивіда, поєднуються на нейронному рівні швидше, ніж існуюча ідея з новою ідеєю. Таким чином,

частою є ситуація, коли управлінець просто не здатен оцінити загрози від зміни середовища, як і помітити та признати ці зміни в цілому. Отже, усвідомлення загроз від корупційності середовища зіткаться з когнітивними обмеженнями. Незважаючи на очевидні раціональні загрози від розповсюдження корупції, реакція управлінців часто є невідповідною і проблема корупції може залишатись поза увагою у впровадженні державної політики. Незважаючи на продовження спотворюючого впливу корупції на діяльність та декларування цілей антикорупційної політики.

Прокрастинація – наступна загроза, яка торкається більше виконавців, відповідальних за впровадження державної політики. Проблема здебільшого викликана незрозумілим формулюванням цілей або ж перенавантаженням на виконавців. Т. Пічіл досліджує психологічні проблеми ліній [5] і визначає прокрастинацію як дію, спрямовану на заміщення високопріоритетних задач завданнями низької пріоритетності. Причинами такої поведінки можуть бути, у першу чергу, переобтяжені складнощами завдання, нечіткі та незрозумілі розпорядження та високі стандарти виконання роботи. В разі необхідності обробки великого масиву інформації та виконання незвичних дій у чиновника виникає гостре відчуття невпевненості в своїх рішеннях, оскільки необхідних фактів для їх підтвердження недостатньо. Іншою причиною прокрастинації є відсутність чіткого алгоритму дій по відношенню до виконання робочих функцій. Системна прокрастинація призводить до стресів, апатії, номінального виконання робочих функцій та постійного прагнення уникати відповідальності. Через те, що виконавець боїться припуститися помилки в умовах невизначеності і сподівається на те, що проблема вирішиться сама по собі, процес прийняття рішень максимально затягується. Антикорупційна політика, за об'єктом дії, спрямована на середовище, де немає чіткої системи відносин між суб'єктами, корупцію складно описувати звичним статистичним апаратом та результати впровадження і оцінка ефективності такої політики не можуть бути чітко заміряні за тих же причин. Так чиновник, задіяний у виконання антикорупційних заходів буде оперувати в рамках невизначеності і певного рівня індивідуальної ініціативи, оскільки чіткості в інструкціях поведінки бути не може за визначенням. Такі умови чинять дестабілізуючий вплив на виконавців та суттєво затягують управлінські процеси і негативно впливають на якість прийнятих рішень. Постановка термінів виконання завдань також не є ефективним методом боротьби з прокрастинацією, оскільки робота виконується суто номінально: за умов відсутності чіткого критерію оцінки виконання роботи, за задовільний результат легко видавати будь-який квазі-ефект, який не буде спричинювати позитивного впливу на першочергові цілі державної антикорупційної політики.

Висновки. Антикорупційна політика впроваджується з великою складністю внаслідок неявних обмежень, спричинених людською ірраціональністю. Пояснення розповсюдження корупції національним менталітетом не є доцільним, оскільки домінуюча частина країн та світового населення перебуває в умовах засилля корупції, незалежно від регіональної чи культурної приналежності. Проблема пояснюється в рамках теорії організацій та на підставі дослідження організаційної культури в ході аналізу розвитку економічного середовища. Наразі корупційна поведінка виявлялась ефективною при формуванні економічних та політичних інститутів у перехідний період, дуже високою буде вірогідність її подальшої інституціоналізації та формування корупційних обмежень у середовищі. Корупція може допомагати елітам прийти до влади та примножити особисті економічні багатства, проте у перспективі вона буде чинити суттєві перешкоди для модернізації економічної системи і знижувати конкурентоспроможність бізнесу. Очищенню середовища від корупції спираються когнітивні обмеження, проявляються вони

наступним чином: управлінці не здатні сприйняти та усвідомити корупційні загрози в контексті завади розвитку інноваційних процесів або не спроможні відмовитись від теперішніх прибутків на користь модернізації економічної системи, навіть за умов тотальної втрати прибутків у перспективі. На операційному рівні впровадження антикорупційної політики виникають когнітивні обмеження іншої природи, оскільки протидія корупції пов'язана з відсутністю чітких алгоритмів дії та середовище характеризується розмитими кордонами повноважень та компетенцій, існує можливість прояву такого феномену як прокрастинація – заміщення пріоритетних задач другорядними. Високі стандарти діяльності разом із нечіткістю сфери оперування приводять до системної затримки роботи та втрати мотивації з боку виконавців. Сукупність зазначених факторів чинить суттєві, водночас неявні перешкоди, джерелом котрих є людська ірраціональність. Зазначене потребує окремої та ретельної уваги у ході формування засад ефективної антикорупційної стратегії та методів її впровадження.

Список використаних джерел

1. Edgar H. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass; 4 edition (August 16, 2010).
2. Kahneman Daniel, *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan Books, 2011.
3. Taleb, Nassim Nicholas *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. — New York: Random House, 2007.
4. Acemoglu D., Robinson J., *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Publishing Group, 2012.
5. Due Tomorrow. Do Tomorrow. *Psychology Today*, Retrieved Feb 20 2012 from <http://www.psychologytoday.com/blog/dont-delay/201202/due-tomorrow-do-tomorrow>.
6. *Corruption Perceptions Index – Transparency International* – <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results>.
7. Дуглас Норт, Джон Уоллис, Барри Вайнгаст - «Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества», - Издательство Института Гайдара, М. 2010.